

Ewa Gwiazdowska

Friedricha Augusta Stülera rysunki architektoniczne z Chojny : owoc podróży studyjnej z 1831 roku

Rocznik Chojeński 3, 283-294

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

FRIEDRICH AUGUSTA
STÜLERA RYSUNKI
ARCHITEKTONICZNE
Z CHOJNY – OWOC
PODRÓŻY STUDYJNEJ
Z 1831 ROKU¹

Podróże, zakorzenione w tradycji rzemieślniczej, należały do stałego repertuaru kształcenia zawodowego artystów². W średniowieczu i czasach nowożytnych były niezbędnym elementem przygotowań do zdobycia dyplomu mistrza. Służyły także zdobywaniu doświadczeń i wzorców do przyszłej pracy. Podczas takich podróży szkicowano dzieła sztuki dawnej i współczesnej. Zbierano również przedstawienia dzieł sztuki, szczególnie w formie stosunkowo tanich rycin. Nawiązywano kontakty ze znaczącymi twórcami miejscowymi. Architekci okresu nowożytnego odbywali podróże przede wszystkim do Rzymu, aby tam poznawać dzieła twórców antycznych, a także budowle renesansowe. Często związane były one ze zleceniami władców i mecenasów³. W XVIII w. zasięg ich

¹ Dr. Radosławowi Skryckiemu serdecznie dziękuję za okazaną pomoc przy przygotowaniu niniejszego artykułu: pozyskanie z niemieckich zbiorów reprodukcji badanych przeze mnie rysunków Stülera do zilustrowania tekstu oraz użyczenie reprodukcji kart pocztowych do przeprowadzenia analizy porównawczej.

² A. Mączak, *Podróże artystyczne*, w: tegoż, *Odkrywanie Europy. Podróże w czasach renesansu i baroku*, Gdańsk 1998, s. 68–73.

³ V. Plagemann, *Von Der Pilgerfahrt zur „Reise ins Licht“*. *Künstlerreisen nach Italien*, w: *Orte der Sehnsucht. Mit Künstlern auf Reisen*, Hrsg. H. Arnhold, Münster 2008, s. 36–44; G. Dethlefs, *Italien*, Teil 3: *Architektenreisen*, w: H. Arnold, dz. cyt., s. 165–168 [165–177].

podróży rozszerzył się o kierunki, które w wieku następnym stały się trwałym elementem repertuaru podróży artystycznej⁴. Doceniono wtedy Grecję jako kolebkę cywilizacji antycznej, zwiedzano Francję i Anglię. Budząca się w ostatnich dziesięcioleciach XVIII w. wrażliwość romantyczna przejawiała się między innymi w zainteresowaniu własnym krajem. „Odkryta” została jako ideał piękna średniowieczna sztuka gotycka, początkowo jako malowniczy temat. W wieku XIX dostrzeżono w niej rodzime tradycje budowlane i nawiązywanie do tej estetyki uznano za przejaw patriotyzmu⁵. Myśl ta wywarła silny wpływ na ideologię państw niemieckich, w szczególności Prus. Królowie pruscy zaczęli prowadzić systematyczną politykę budowlaną, realizowaną poprzez państwowy urząd do spraw budowlanych⁶. Kolejne generacje urzędników-budowniczych i architektów, pracujących w tym urzędzie, nadawały kierunek i realizowały politykę ciągłości tradycji budowlanej, opartej na charakterystycznych dla poszczególnych regionów formach i sposobach budowy oraz materiałach. Realizacja takiej polityki wymagała także podróżowania po rodzimych ziemiach celem odkrywania i poznawania dawnego budownictwa regionalnego oraz gromadzenia i upowszechniania wiedzy z tego zakresu.

Pionierem w tej dziedzinie był David Gilly, który wraz z synem, Friedrichem, odbył wyprawę do Malborka (Marienburga), udokumentowaną przez Friedricha Gilly’ego w cyklu rysunków⁷. Następcą Gilly’ego był jego uczeń Karl Friedrich Schinkel, podróżujący po terenach państwa pruskiego nie tylko jako architekt, ale przede wszystkim wysoki urzędnik Wyższej Deputacji Budowlanej, ukierunkowujący i nadzorujący realizację polityki państwa w zakresie budownictwa⁸. Jego dzieło

⁴ Por. G. Dethlefs, *Der Traum von Klassik und Freiheit*, w: H. Arnold, dz. cyt., s. 178–182 [178–191]; W. Nerdinger (Hrsg.) *Leo von Klenze. Architekt zwischen Kunst und Hof 1784–1864*, München-London-New York 2000, s. 10–14; M.A. Zadow, *Karl Friedrich Schinkel. Leben und Werke*, Berlin 2003, s. 9–17 (*Jugend und erste Reisen*, s. 7–17); *Karl Friedrich Schinkel, Reise nach England, Schottland und Paris im Jahre 1826*, G. Riemann [opr. i komentarze], D. Bindman [opr.], Leipzig 2006, s. 6–39.

⁵ Por. *Kraków i Norymberga w cywilizacji europejskiej*. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 6–7 grudnia 2004, red. J. Purchla, Kraków 2005, s. 76; J.W. Goethe, *O niemieckiej architekturze*, w: *Teoretycy, artyści i krytycy o sztuce 1700–1870*, wybór, przedmowa i komentarze Elżbieta Grabska, Maria Poprzęcka, Warszawa 1974, s. 214–221.

⁶ M. Arsyński, *Działalność Schinkla na Pomorzu i w Wielkopolsce*, „Zapiski Historyczne”, t. XLIX (1984), z. 3, s. 60–62, 74–79.

⁷ A. Teut, *David Gilly 1748–1808. Ein preußischer Landbaumeister. Leben-Werk-Wirkung*, kat. wyst. Schloss Freienwalde, Landesmuseum Braunschweig, Städtisches Museum Schwedt, Architektur-Museum Der Technischen Universität Berlin und Architektur-Museum der Brandenburgischen Technischen Universität Cottbus, Berlin 2008, tabl. 42.

⁸ O wpływie F. Gilly’ego na K.F. Schinkla i działalności tego ostatniego, m.in. M. Arsyński, dz. cyt., s. 59–62, 74; H.-J. Kunst, *Gotikrezeption bei Caspar David Friedrich und Karl Friedrich Schinkel*, w: *Schinkel und seine Schüler. Auf den Spuren Grossen Architekten in Mecklenburg und Pommern*, Hrsg. M. Ehler, M. Müller, Schwerin 2004, s. 25–34; E. Börsch-Supan, *Die Werke der Architektur*

z kolei kontynuował krąg uczniów i współpracowników, do których należał Friedrich August Stüler (1800–1865).

F.A. Stüler po studiach w latach 1818–1822 na berlińskich uczelniach: Akademii Budowlanej (Bauakademie), Uniwersytecie i Akademii Sztuki (Kunstakademie), rozpoczął praktykę architektoniczną jako kierownik budowlany w Naumburgu i Schulpforcie. Wiedza teoretyczna zdobyta na studiach i doświadczenie praktyczne umożliwiły mu zdanie egzaminu mistrzowskiego i uzyskanie pracy u boku K.F. Schinkla przy państwowych i rezydencjonalnych budowach berlińskich, trwającej w latach 1827–1829. Osiągnięcia zawodowe zaowocowały nadaniem w 1829 r. tytułu dworskiego inspektora budowlanego (*Hofbauinspektor*), a w 1831 awansem na dyrektora Zamkowej Komisji Budowlanej (*Schloßbaukommission*)⁹.

Stüler stał się drugim po Schinklu najważniejszym urzędnikiem budowlanym w państwie. Z jego stanowiskiem wiązała się także konieczność, a i potrzeba, odbywania podróży studyjnych i zapewne nadzorczych po terenach państwa pruskiego celem poznania lokalnej architektury i budownictwa, doglądania jej stanu, późniejszego wykorzystywania w pracy projektowej. Na początku nowego etapu pracy zawodowej Stülera na trasie jego podróży studyjnej znalazła się Nowa Marchia. Jego pobyt na tym terenie w 1831 r. udokumentowany został m.in. rysunkami przedstawiającymi pomniki architektury z czasów średniowiecza, znajdujące się w Chojnie (Königsberg in der Neumark). Pięć studiów z tej podróży zachowało się w berlińskich kolekcjach: Plansammlung der Universitätsbibliothek der Technischen Universität Berlin i Kunstbibliothek Staatliche Museen zu Berlin Preußischer Kulturbesitz (dalej: SMB PK)¹⁰. Mimo iż przypuszczalnie nie są to wszystkie rysunki wykonane przez Stülera w Chojnie, stanowią one zwarty zespół¹¹. Wprawdzie brak widoków ogólnych budowli, jednak studia dokumentują istotne fragmenty i detale najważniejszych chojeńskich monumentów gotyckich: kościoła Mariackiego, klasztoru augustianów, kaplicy

aber bilden zum großen Teil die Physionomie des Landes. Schinkels Dienstreisen durch Pommern 1834-und 1835, w: Schinkel und seine Schüler..., s. 47–56.

⁹ Biogram F.A. Stülera w: *Schinkel und seine Schüler...*, s. 325. Szeroko omówiona sylwetka architekta w: E. Börsch-Supan, D. Müller-Stüler, *Friedrich August Stüler. 1800 bis 1865*, München-Berlin 1997.

¹⁰ Opublikowane zostały w katalogu wystawy *Reiseskizzen des Architekten Friedrich August Stüler 1800–1865*, bearbeitet von B. Evers, mit einem Beitrag von E. Börsch-Supan, Kunstbibliothek Staatliche Museen zu Berlin Preußischer Kulturbesitz 3.02.–3.03. 1995, Berlin 1995, poz. kat. 181–185, il. do poz. kat. 182, 183. Wystawę zorganizowano po opracowaniu przekazanej do Kunstbibliothek spuścizny po architekcie D. Müller-Stülerze, prawnuku F.A. Stülera. Znajdowały się w niej m.in. dwa z zespołu rysunków z Chojny (poz. kat. 181 i 182).

¹¹ Architekt wykonał ogółem około 1800 rysunków, B. Evers, *Vorwort, w: Reiseskizzen des Architekten...*, s. 7.

św. Gertrudy, ratusza i Bramy Świeckiej, przez którą droga prowadziła do miasta Świecie (Schwedt). Jeden ze szkiców jest panoramicznym widokiem miasta, ujętym z opłotków przedmieścia. Wszystkie rysunki pierwotnie były opisane ołówkiem (obecnie napisy te są raczej nieczytelne). Następnie autor uzupełnił i rozbudował objaśnienia dodając oznaczenia i opisy piórem. Obejmowały one ogólną lokalizację i datowanie: Königsberg 17.5.[18]31 (Chojna 17 maja 1831 roku), krótkie określenia przedmiotu, a na jednym szkicu – rozbudowany opis.

Fragmety kościoła Mariackiego są przedmiotem dwu studiów. Jedno rysowane ołówkiem i lawowane (podmalowane) akwarelą, wykonane na karcie o wymiarach 225 × 164 mm, zatytułowane w dolnym prawym rogu piórem: *Hauptkirche/ zu Königsberg/ in d. Neumark/ 17/5 31* i ołówkiem: *Königsberg d. 17 May* (ryc. 1)¹². Przedstawia fragment północnej elewacji nawy, złożony z jednej osi okiennej i sąsiadującej z nią przypory oraz kilka rzutów profili. Architekt udokumentował wysokie ostrołukowe okno dzielone potrójnym laskowaniem oraz położone poniżej niego i oddzielone łamanym gzymsem okapnikowym dwa niskie, ostrołukowe okna dzielone podwójnym laskowaniem. Powyżej ostrołuku wysokiego okna widoczny jest fragment maswerkowego fryzu z motywem wieloliści zdobiący koronę murów korpusu nawowego. Przedstawiona przypora od części cokołowej po koronę murów składa się z rozdzielonych uskokami: gładkiej części cokołowej i trzech wyższych kondygnacji, pokrytych laskowaniem i parami tynkowanych nisz. Podziały przypory zaakcentowane są wieńczącymi laskowania wimpergami, zdobionymi maswerkami z motywami czworoliści i wieloliści. U góry karty, po prawej stronie znajduje się rozbudowany opis architektury kościoła: „Die Architektur in wechselnden/ Schickstand worfen aus grün glasierten/ Steinen ausgesuchet, die Fialen/ Spitzen und Dachsteinen man gla/ siert, die Nischen der Pfeiler/ geputzt, die durchbrochenen/ der zierungen stehen wie/ am Rathaus frei vor der geputzten Fläche; sie/ treten 4” vor, die Pfeiler/ streifen aber 8”¹³. W dolnym lewym rogu karty rysownik umieścił profil wspornika (a): „Aus Kragens a”, pośrodku przy lewej krawędzi – profil filara: „Pfeifer” z objaśnieniem, że blenda filara jest tynkowana: „geputzt”. Pośrodku prawej strony karty znajduje się inny profil filara: „Pfeifer” oraz profil obramienia okiennego: „Fensterge- wand”. Objasnienie poniżej informuje o podanej w calach wielkości cegieł i fug między nimi: „Die Mauersteine/ messen 3 ½”, 5” und 10 ½”/ die Fugen 1”.

¹² SMB PK, Kunstbibliothek, Sammlung der Handzeichnungen und Druckgraphik, nr inw. Hdz 8741,116, „Główny kościół w Chojnie w Nowej Marchii 17.05. [18]31// Chojna 17 maja”; E. Börsch-Supan, D. Müller-Stüler, dz. cyt., s. 635.

¹³ „Architektura popadająca w stan rozpadu, wyszukana, z zielono glazurowanych cegieł, fiale, sterczyny i dachówki glazurowane, nisze w przyporach tynkowane, ażurowe dekoracje nakładane, podobnie jak na ratuszu znajdują się 4 cale przed tynkowanymi powierzchniami, uskoki przypór mają 8 cali”.

Drugie studium, wykonane ołówkiem i akwarelą na arkuszu o wymiarach 165×225 mm, podpisane w dolnym prawym rogu arkusza: *Hauptkirche zu Königsberg/ in d. Neumark 1234/ d. erste Bau, der jetzige/ a 1400 (?) 17/5 31* (ryc. 2)¹⁴, przedstawia inne fragmenty bogatej kamieniarki, zdobiącej kościół Mariacki. Głównym motywem tego rysunku jest bogato dekorowany portal boczny, prowadzący do kościoła od północy: „Seitentür”. Ponad otworem wejściowym, zamkniętym nadprożem, znajduje się tympanon, wypełniony pobieżnie zarysowanym reliefem o nieokreślonej tematyce. Ostrołukowe, schodkowe odrzwia ujęte są w prostokątne obramienie, mieszczące wimpergę ze świętą figurą w edikuli. Pole powyżej wimpergi wypełnia dywanowy maswerk z wieloliści, a ponad nim znajduje się fryz z motywem wimperg. Portal ten zachował się do czasów obecnych. Na prawo od portalu, pośrodku odrysowany został fragment bogato komponowanego fryzu z wieloliści, zdobiącego prezbiterium: „Fries am Chor”. Po lewej stronie karty u góry Stüler udokumentował fragment filara nawowego – odcinek w którym łuki sklepienne spływają na wielooczną, profilowaną plintę nakrywającą trzon filara: „innere Pfeifer” z datą obok: 1234. Niżej umieścił trzy przekroje profili: filara podtrzymującego sklepienie nawy: „Pfeifer”, portalu: „Thürprofil” oraz bazy filara: „Base”.

Trzeci arkusz, rysunek ołówkiem podmalowany akwarelą, na karcie o wymiarach 225×164 mm, podpisany w dolnym prawym rogu: *Rathhaus zu Königsberg / Neu// 17/ 31* (data miesięczna obcięta), zawiera studia form architektonicznych chojeńskiego ratusza (ryc. 3)¹⁵. Zasadniczą partię karty zajmuje widok silnie rozczłonkowanej i dekorowanej z przepychem gotyckiej fasady. Wieloboczne przypory, zdobione wimpergami akcentującymi podział na kondygnacje i zakończone sterczynami, flankują trzy osie fasady. Wąski gzyms oddziela piętro od parteru, w którego osiach bocznych, poniżej okien znajdują się dwa wejścia do piwnic. Ostrołukowe otwory parteru zaakcentowano wimpergami zdobionymi czołgankami. Prostokątne okna piętra ujęte są w skromnie profilowane opaski. Trójkondygnacyjny szczyt fasady, dzielony maswerkowymi gzymsami, wypełniają zwieńczone wimpergami szeregi blend, a od zewnątrz przeźrocza. Obok przedstawienia fasady ratusza umieszczone są studia fragmentów zdobiących ją licznych detali architektonicznych. Rysunki te, począwszy od dolnego, lewego rogu, to profil węgara portalu: „Thürgewände”, profil dolnego wspornika wimpergi (określony strzałką), profil gzymsu biegnącego u podstawy szczytu, fragment maswerkowej wimpergi z motywem wieloliści wspartej na półkolu-

¹⁴ Universitätsbibliothek der Technischen Universität Berlin, Plansammlung, nr inw. 17214, „Główny kościół w Chojnie w Nowej Marchii 1234 pierwsza budowla, obecna 1400 (?) 17.05. [18]31”.

¹⁵ Universitätsbibliothek der Technischen Universität Berlin, Plansammlung, nr inw. 17212, „Ratusz w Chojnie 17 [maja] [18]31”; E. Börsch-Supan, D. Müller-Stüler, dz. cyt., s. 941, poz. kat. P 79, il.

mience z kapitelem w formie odcinka belkowania, jedna z szeregu trójlistnych czołgank zdołających krawędź wimpergi, zdwojona czołganka złożona z gałązki jednolistej i trójlistnej. U góry karty znajdują się rysunki: kwiatonu w formie korony, a także dzielącego kondygnacje szczytu odcinka fryzu z motywów krzyży równoramiennych o ramionach zakończonych trójlistnie oraz fragmentu attyki z drzwi bramnych: „Fries und Attica am Thor Thüren”. Wzdłuż prawego brzegu karty, licząc od dołu, architekt umieścił rysunki kwiatonu z dwu pąków, odcinka fryzu koronującego ścianę fasady z motywami wieloliści i czworoliści oraz widoku i profilu okna zamkniętego łukiem odcinkowym zastosowanego w bocznych elewacjach ratusza. Omawiane studium pozwala na dokładne zapoznanie się z ogólnym wyglądem fasady reprezentacyjnego budynku municypalnego, jego dyspozycją i szczegółowym wyglądem ornamentów zdobiących tę fasadę.

Czwarty arkusz, rysunek ołówkiem podmalowany akwarełą, mający wymiary 165 × 225 mm, podpisany w dolnym prawym rogu piórem: *Königsberg i. d. N./ 17/5 31* (ryc. 4), zawiera studia fragmentów klasztoru augustianów i jego detali architektonicznych oraz widok tak zwanej Baszty Piekarskiej – czatowni wzniesionej w odcinku murów między klasztorem i Bramą Barnkowską, u wylotu Nonnengasse, obecnej ul. Piekarskiej. Czatownia ta w czasach nowożytnych została przebudowana na budynek mieszkalny¹⁶. Szkice zostały rozmieszczone w dwu rzędach. U góry, pośrodku arkusza, znajduje się studium szczytowej ściany kaplicy, dobudowanej od południa do kościoła klasztorowego, zaopatrzonej w dostawioną do niej smukłą wieżyczkę na planie kwadratu, nakrytą dachem namiotowym, mieszczącą sygnaturkę. Po lewej stronie rysownik przedstawił w zbliżeniu samą sygnaturkę, a obok upamiętnił wyszukaną formę sterczyny, zakończonej podwójnym wieńcem z fleuronów i wimpergą – jednej z szeregu fial zdołających krawędź szczytu fasady kościoła klasztorowego. Po lewej stronie, pośrodku brzegu arkusza widać dwuelementowy, złożony z czteroliścia i gwiazdowego wieloliścia, odcinek maswerkowego fryzu, wieńczącego koronę murów fasady kościoła. W dolnej partii karty umieszczony jest szkic szczytu kościoła klasztorowego, przypuszczalnie w formie sprzed regotycyzacji, gdyż nie widać dwu wysokich ostrołukowych blend, widocznych po bokach dwudzielnej blendy,

¹⁶ Universitätsbibliothek der Technischen Universität Berlin, Plansammlung, nr inw. 17213, „Chojna 17. 5. [18]31”. Czatownię tę pod nazwą Baszty Piekarskiej wymienia i przedstawia na planie miasta W. Stanisławski, *Wzdłuż dolnej Odry. Szczecin – Gryfino – Chojna – Dębno - Kostrzyn. Przewodnik*, Poznań 1970, s. 134 (plan), 138. Obecnie w tym budynku mieści się siedziba miejscowego koła wędkarzy. Niestety, najnowszy folder *Chojna - miasto gotyckich budowli*, opracowany przez P. Konopkę, niedatowany, pomija tę gotycką budowlę, a nazwę Baszty Piekarskiej błędnie nadaje czatowni znajdującej się obok Bramy Barnkowskiej, patrząc od strony miasta – na prawo od tej bramy.

znajdującej się na osi szczytu. Obok udokumentowane zostały detale, których obecnie nie udało się zlokalizować: odcinek i profil ościeża oraz odcinek uskokowo sfazowanej formy, przypuszczalnie kapitelu, co sugeruje oparty na tym elemencie zarys zebra. Pośrodku prawej strony karty widać wymienioną wyżej czatownię, malowniczo ukazaną na stoku terenu pokrytego roślinnością. Piętrowy budynek, nakryty dachem siodłowym o niskiej strzałce i proporcjach typowych dla budownictwa włoskiego, charakteryzuje szereg wąskich, ostrołukowych blend, rozczłonkujących ścianę na wysokości piętra. Forma i układ wnęk przypomina dyspozycję elewacji innej baszty, zwanej Billerbeckturm, obecnej Baszty Więziennej, na co zwrócił uwagę niemiecki inwentaryzator w okresie międzywojennym¹⁷.

Piąty szkic, rysunek ołówkiem na arkuszu o wymiarach 171 × 234 mm, podpisany u dołu po prawej: *Königsberg d. 17 May 1831.* (ryc. 5), to panorama miasta ujęta od zachodu, zza zagrody rolniczej, położonej na przedmieściu przed Bramą Świecką¹⁸. Miasto otoczone jest zielenią drzew, ponad którą wznosi się od lewej: górna kondygnacja gotyckiej Bramy Świeckiej, ośmioboczna, z cylindrycznymi dobudówkami na węgłach, zwieńczona krenelażową attyką i ostrosłupowym hełmem, następnie – barokowy, trójkondygnacyjny hełm kościoła Mariackiego, wybudowany w 1686–1692¹⁹ oraz dzielony lizenami szczyt gotyckiej kaplicy cmentarnej św. Gertrudy. Widoczna na bliskim planie zagroda ukazana została od tyłu, zza towarzyszącej jej działki przyzagrodowej, ogrodzonej sztachetami. Zabudowę zagrody tworzą: stodoła z charakterystycznymi szczelinowymi wywietrznikami oraz ryglowe konstrukcje budynku inwentarskiego i chałupy.

Szkice Friedricha Augusta Stülera stanowią cenne źródło ikonograficzne do dziejów Chojny w okresie biedermeieru, informujące o ogólnym wyglądzie miasta i szczegółach kształtu jego historycznej zabudowy. Ich wartość jest tym większa, że w okresie późniejszym budowle, które są na nich przedstawione, dotykały zmienne losy. Jeszcze w XIX w. poddane były renowacji i przekształceniom stylistycznym, w czasie II wojny światowej zostały zrujnowane, a po wojnie odbudowano je, zapewne nie w pełni mogąc przywrócić dawny kształt. Porównując rysunki Stülera z fotograficznymi kartami pocztowymi z pierwszych dziesięcioleci XX w. zaobserwować można pewne różnice. Profil portalu bocznego fary, pokazany na drugim arkuszu, nie odpowiada profilom ani głównego,

¹⁷ *Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg*, Band VII, Teil 1, *Kreis Königsberg Nm.*, bearbeitet G. Voss, Berlin 1928, s. 86, poz. 3.

¹⁸ SMB PK, Kunstbibliothek, Sammlung der Handzeichnungen und Druckgraphik, nr inw. Hdz 8741,115.

¹⁹ G. Wohler, *Die Verwandlung des höchsten Kirchturmes der Neumark*, „Königsberger Kreiskalender”, 1937, s. 24, il. 2.

ani bocznego portalu, widocznym na fotograficznych pocztówkach *Königsberg N.-M. Hauptportal der St. Marienkirche* i *Königsberg N.-M. Seitenportal der St. Marienkirche* z początku XX w. Porównanie widoku fasady ratusza na rysunku Stülera i na propagandowej karcie pocztowej *Königsberg N./M. Blick auf Rathaus* z 1914 r. uwidacznia zmiany, jakie wprowadzono w trakcie restauracji ratusza w 1883 r. w duchu neogotyckim. Wówczas prostokątne okna na piętrze (z klinem w nadprożu, niewzględnionym na szkicu Stülera²⁰) zastąpiono oknami ostrołukowymi w redakcji wczesnogotyckiej. Ponadto przebito kilka dodatkowych okien w blendach dolnej i środkowej kondygnacji szczytu. Podział szczytu kościoła klasztornego, nieco odmienny od obecnego, posiadającego trzy dodatkowe ostrołukowe blendy, świadczy być może o pewnych zmianach formy kościoła po 1831 r. Zdaje się to potwierdzać również fakt, że nie można obecnie zidentyfikować kilku detali architektonicznych, przedstawionych na rysunku klasztoru. Mogą to być przykłady form już nieistniejących, podobnie jak bogaty kształt zwieńczenia sterczyny, zdobiącej krawędź szczytu kościoła. Szkic panoramy miasta umożliwia poznanie wyglądu barokowego helmu kościoła farnego przed jego zastąpieniem w latach pięćdziesiątych XIX w. neogotycką iglicą, a także zabudowy rolniczego przedmieścia przed Bramą Świecką.

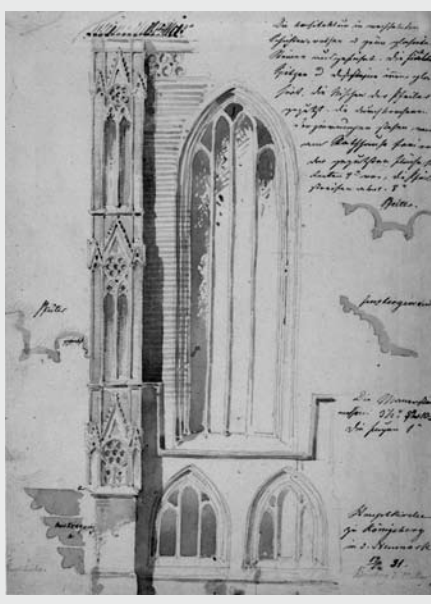
Rysunki Stülera nie tylko umożliwiają zaznajomienie się z detalami formy najstarszych chojeńskich budowli monumentalnych, zarówno sakralnych jak i świeckich: kościoła farnego, klasztoru, kaplicy, ratusza, czy bramy miejskiej. Służą także bliższemu poznaniu zainteresowań wybitnego architekta, wnikięciu w sposób jego pracy i szczegóły warsztatu zawodowego. W tym względzie warto porównać je z omówionymi w drugim tomie „Rocznika Chojeńskiego” rysunkami szczecińskiego malarza Augusta Ludwiga Mosta²¹. Spojrzenie malarza szuka malowniczości, syntetyzuje motywy, tworząc ogólny obraz miasta, w którym zaakcentowana jest wyróżniająca się budowla, taka jak Brama Świecka. Innym razem stara się osiągnąć efekt estetyczny, przedstawiając budowlę w określony sposób. W przypadku ratusza zastosowanie silnego skrótu perspektywicznego wydobywa rytm i przepych podziałów fasady. Architekt – odwrotnie – traktuje obserwowaną budowlę rzeczowo i analitycznie. Wykonuje studium obiektu, stojąc na wprost niego, aby uniknąć zniekształceń perspektywicznych. Posługuje się rysunkiem dokumentującym szczegóły. Zamiast tworzyć pewną całość kompozycyjną, szkicuje na arkuszu różnorodne fragmenty niepowiązane ze sobą, wręcz heterogeniczne. Jedne studia wszak ukazują widoczne fragmenty

²⁰ Klin ten widoczny jest na rysunku inwentaryzacyjnym sporządzonym przed restauracją ratusza w 1883, *Die Kunstdenkmäler...*, reprodukcja: Tafel 9.

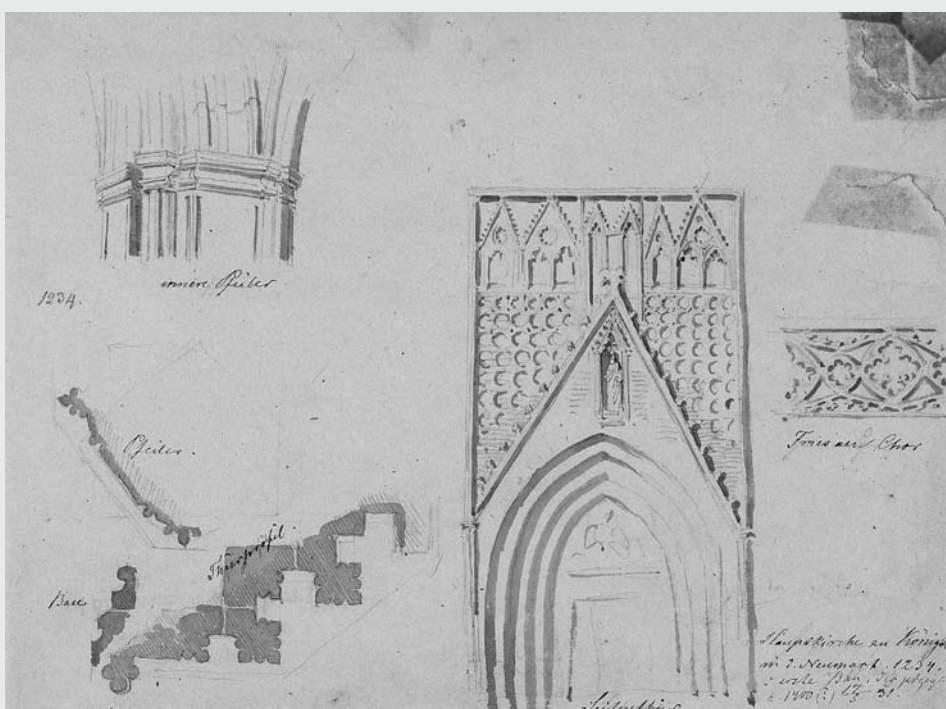
²¹ E. Gwiazdowska, *Szczeciński malarz August Ludwig Most wśród murów Chojny w roku 1835*, „Rocznik Chojeński”, t. II, 2010, s. 144–152.

i detale budowli, przedstawione jednocześnie z różnych dystansów i punktów widzenia. Inne szkice natomiast, umieszczone na tej samej planszy, pokazują formy, których bezpośrednio wcale nie widać – profile architektoniczne, są więc rysunkami rozumowanymi. Architektoniczne studia Stülera dokumentują wygląd murów, proporcje poszczególnych form, dyspozycje, czyli podziały ścian, proporcje blend, otworów okiennych czy wejściowych, formy wieżyczek, dachów i daszków, detali, takich jak: ościeża, obramienia okienne, gzymsy, kształtki ceglane, z których budowano dekoracyjne fryzy, sterczyny czy maswerki. Różnorodność i bogactwo upamiętnionych historycznych form budowlanych posiada też wartość jako materiał porównawczy do badań podobieństwa pierwotnych gotyckich form kościoła czy ratusza z formami podobnych budowli zachowanych w innych miastach pruskich.

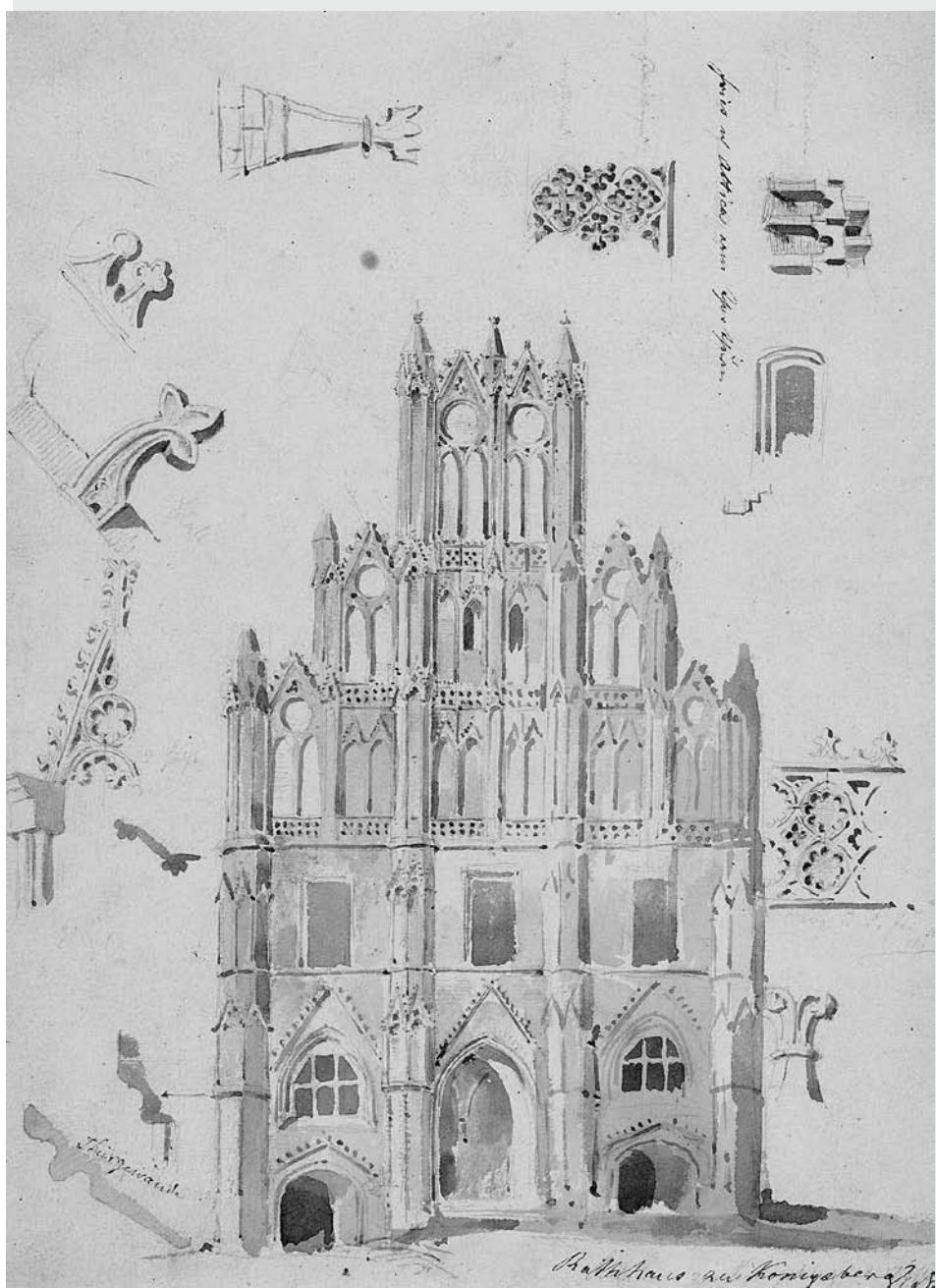
Zespół budowli przedstawionych przez Stülera na rysunkach zgodny był z tradycyjnym kanonem wyboru godnych uwagi budowli miejskich. Jednak obecność wśród nich widoku skromnej Baszty Piekarskiej przy jednoczesnym braku szkiców innych baszt, a przede wszystkim okazałych bram miejskich zdaje się świadczyć, że zachowany zespół rysunków nie jest pełny. Wiadomo, że spośród około 1800 rysunków wykonanych przez architekta, zachowała się tylko część. Zatem można przypuszczać, że wśród zaginionych prac były związane z pobytem w Chojnie. Może przyszli badacze zdołają jeszcze odnaleźć inne szkice Stülera dotyczące tego terenu.

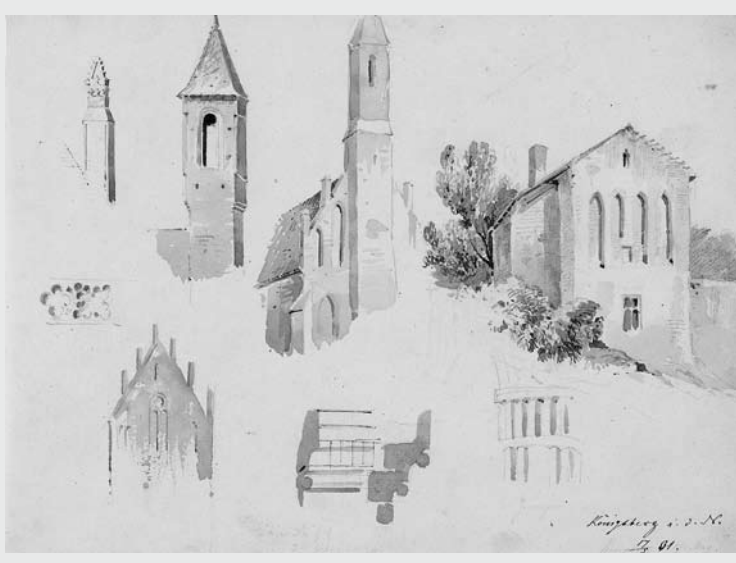
Ryc. 1. F.A. Stüler, Kościół Mariacki, fragment elewacji północnej i detale architektoniczne, 17.05.1831, ołówek, akwarela, zbiory Kunstbibliothek, Sammlung der Handzeichnungen und Druckgraphik, Staatliche Museen Berlin Preussischer Kulturbesitz

Ryc. 2. F.A. Stüler, Kościół Mariacki, północny portal boczny i detale architektoniczne, 17.05.1831, ołówek, akwarela, zbiory Plansammlung, Universitätsbibliothek der Technischen Universität Berlin

Ryc. 3. F.A. Stüler, Ratusz, fasada i detale architektoniczne, 17.05.1831, ołówek, akwarela, zbiory Plansammlung, Universitätsbibliothek der Technischen Universität Berlin

Ryc. 4. F.A. Stüler, Klasztor augustianów: szczyt fasady kościoła, szczytowa ściana kaplicy z sygnaturką i detale architektoniczne oraz fragment obwarowań miejskich: Baszta Piekarska, 17.05.1831, ołówek, akwarela, zbiory Kunstbibliothek, Sammlung der Handzeichnungen und Druckgraphik, Staatliche Museen Berlin Preussischer Kulturbesitz

Ryc. 5 F.A. Stüler, Widok Chojny z przedmieścia za Bramą Świecką, 17.05.1831, ołówek, zbiory Kunstbibliothek, Sammlung der Handzeichnungen und Druckgraphik, Staatliche Museen Berlin Preussischer Kulturbesitz